

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВознавства

УДК 342.7.116:37.014

doi: <https://doi.org/10.33270/01222302.85>

Оржаховська А. А. – кандидат юридичних наук, заступник завідувача відділу теорії та практики законотворчої діяльності Інституту законодавства Верховної Ради України, м. Київ
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2490-5889>

Актуальні проблеми законодавчого забезпечення освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану

Актуальність. У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово можуть бути обмеженими деякі конституційні права та свободи людини й громадянина. У цих умовах і задля забезпечення ефективної діяльності військово-цивільних адміністрацій, сформованих на території України, можливе тимчасове обмеження права на освіту, що є одним із фундаментальних прав людини й громадянина, яке захищене та гарантоване державою. **Метою статті** є вивчення стану нормативно-правового забезпечення конституційного права громадян на освіту й організації освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану. Поставлена мета зумовила необхідність реалізації низки дослідних завдань, серед яких: аналіз нормативно-правового регулювання освітнього процесу в умовах воєнного стану; розроблення низки законодавчих пропозицій стосовно забезпечення доступу до освітніх послуг здобувачам освіти в сучасних умовах. **Методологічне підґрунтя** статті становить цілісна й узгоджена система методів, що дала змогу належно проаналізувати предмет дослідження. Ідеться, зокрема, про діалектичний, системний, структурно-функціональний, формально-юридичний, прогностичний та інші методи. Теоретичним підґрунтям запропонованої публікації стали праці вітчизняних учених стосовно забезпечення права на освіту й доступу до освіти, чинні нормативно-правові акти, що регламентують питання забезпечення освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що на підставі здійсненого аналізу виокремлено низку напрямів нормативно-правового регулювання та організації освітнього процесу в умовах дії воєнного стану, способи розв'язання наявних проблем у цій сфері. Акцентовано, що забезпечення конституційного права на освіту, навіть в умовах його правомірного обмеження, є пріоритетним завданням демократичної та соціальної держави. **Результати дослідження.** З метою законодавчого врегулювання найнагальніших проблем, що виникають в освітній галузі під час повномасштабної війни, а також забезпечення освітнього процесу в період дії правового режиму воєнного стану, на законодавчому рівні необхідно ухвалити низку законодавчих ініціатив, зокрема щодо забезпечення доступу до освіти здобувачами освіти, що є тимчасово переміщеними особами. **Практична значущість.** Поряд з невідкладними законодавчими ініціативами, розгляд і прийняття яких належить до відання парламенту, також об'єктивно є потреба у створенні офіційного інформаційного порталу для педагогічних і науково-педагогічних працівників – внутрішніх переселенців з інформацією про наявні вакантні місця в закладах освіти.

Ключові слова: право на освіту; забезпечення освітнього процесу; доступ до освіти; воєнний стан; здобувач; агресія.

Вступ

24 лютого 2022 року збройна агресія РФ проти України поклала початок мужньої боротьби українського народу проти російських загарбників. У цих умовах Українська держава засвідчила свій цивілізаційний вибір як суверенної, незалежної, демократичної європейської держави, орієнтованої на загальнолюдські та європейські цінності та готової їх боронити. З моменту широкомасштабного вторгнення і дотепер Українська держава та народ перебувають у надскладних умовах. Виникла гостра гуманітарна криза в низці регіонів України, значною є кількість воєнних злочинів, порушення основоположних прав людини є повсюдним.

Донедавна тривали наукові дискусії стосовно забезпечення прав і свобод людини в умовах мирного часу, стану правового регулювання та відповідності міжнародним

стандартам, механізмів їх реалізації, зокрема права на освіту, свободу літературну, художню, наукову й технічну творчість, захист інтелектуальної власності тощо [1–3]. Останніми роками одним з викликів для людства стала пандемія, а також міграційні й інші кризи [4–6], збройні конфлікти, тимчасова окупація територій [7–9], що зумовили появу та актуальність дослідження певних інститутів, процесів і явищ в особливих умовах.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії цього правового режиму, може бути обмежено конституційні права та свободи людини і громадянина, передбаченні ст. 30, 34, 38, 39, 41–44, 53 Основного Закону, а також запроваджено тимчасове обмеження прав і свобод юридичних осіб у межах і обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та

здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Стаття 3 Конституції України проголошує: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». В умовах збройної агресії виконати ці зобов'язання в повному обсязі неможливо. Згідно з положеннями Основного Закону, конституційні права і свободи людини й громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть бути встановлені окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 64 Основного Закону).

Слід спрямувати увагу на приписи ст. 53 Конституції України, які встановлюють, що кожен має право на освіту, держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої освіти в державних і комунальних освітніх закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання, надання державних стипендій учням і студентам тощо [10].

Право на освіту є одним із фундаментальних прав людини і громадянина, яке захищає та гарантує держава. Однак в умовах дії правового режиму воєнного стану, а також з метою забезпечення ефективної діяльності військово-цивільних адміністрацій, сформованих на території України, можливим є тимчасове його обмеження.

Матеріали та методи

Методологічну основу статті становить цілісна й узгоджена система методів, що надає можливість висвітлити предмет дослідження. Ідеться передусім про діалектичний, системний, структурно-функціональний, формально-юридичний, прогностичний та інші методи. Теоретичним підґрунтям публікації стали праці вчених стосовно забезпечення права на освіту й доступу до освіти, чинні нормативно-правові акти, що регламентують питання забезпечення освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану.

У зв'язку із цим, метою статті є дослідження нормативно-правового забезпечення конституційного права громадян на освіту й організація освітнього процесу в умовах дії

правового режиму воєнного стану. Поставлена мета зумовила необхідність реалізації низки дослідних завдань, серед яких: аналіз нормативно-правового регулювання освітнього процесу в умовах воєнного стану; розроблення низки законодавчих пропозицій стосовно забезпечення доступу до освітніх послуг здобувачам освіти в сучасних умовах.

З перших днів війна позначилася на всіх галузях, й освіта не стала винятком. 24 лютого 2022 року Міністерство освіти і науки України рекомендувало призупинити навчання в усіх освітніх закладах України на два тижні. Подальший перебіг воєнних дій спричинив масову евакуацію мирного населення. Серед евакуйованих значною була кількість неповнолітніх дітей.

Евакуація населення відбувається за двома напрямками: за кордон або у порівняно безпечні регіони держави. За даними ООН, війна РФ проти України змусила понад 4,6 млн українців залишити Батьківщину в пошуках безпеки, захисту й допомоги, близько 90 % тих, хто виїхав з України, – жінки й діти. За даними Міжнародної організації з міграції, в Україні 6,5 млн внутрішньо переміщених осіб. Цей показник щодня збільшується. За оцінками ЮНІСЕФ, близько 1,5 млн дітей залишили Україну з початку російського вторгнення. Регіональний директор ЮНІСЕФ Афшан Хан зауважує, що «війна в Україні призводить до масових переміщень та потоків біженців, а це умови, які можуть призвести до значного сплеску торгівлі людьми та гострої кризи у сфері захисту дітей». Офіційних даних про кількість дітей, які через війну змушені були переїхати до інших регіонів України та є внутрішньо переміщеними особами, немає [11].

Бойові дії, масова евакуація мирного населення, численні руйнування закладів освіти завдають непоправної шкоди організації освітнього процесу, а в деяких регіонах взагалі його унеможливають. Проте навіть за таких складних умов держава намагається налагодити освітній процес і залучити до нього якомога більшу кількість здобувачів освіти.

З огляду на складність ситуації, а також багатовекторність викликів, загроз і проблем, що спричинила війна в освітній сфері, спробуємо надати проміжну правову оцінку питанню налагодження освітнього процесу в Україні й доступу до освітніх послуг здобувачами освіти в період дії воєнного стану в аспекті нормативно-правового регулювання.

За офіційною інформацією МОН України, у державі налічується 14 873 заклади загальної середньої освіти, в яких навчається 4,2 млн учнів і працює 441 тис. учителів. Станом на 1 жовтня 2021 року в Україні налічувалося понад мільйон

здобувачів вищої освіти ступенів «молодший бакалавр», «бакалавр», «спеціаліст» і «магістр» [12]. Функціонував 661 заклад вищої освіти. За інформацією на перше січня 2021 року, у державі працювало 708 закладів професійної освіти, у яких здобували освіту понад 200 тис. учнів.

Очевидно, що навіть в умовах дії правового режиму воєнного стану Українська освітня система має працювати й за можливості – забезпечувати доступ здобувачів освіти всіх рівнів до освітнього процесу. З метою відновлення та налагодження освітнього процесу, принаймні в регіонах, де дозволяє безпекова ситуація, МОН розробило й надало відповідні рекомендації. Зокрема, після завершення двотижневих канікул організовано роботу освітніх закладів залежно від конкретної ситуації. Ішлося про тимчасове призупинення освітнього процесу (виконання працівниками закладів освіти заходів і завдань, визначених військово-цивільною адміністрацією); організація освітнього процесу за дистанційною або змішаною формами навчання (за погодженням з військово-цивільною адміністрацією). Для школярів з числа внутрішньо переміщених осіб навчання також могло бути організовано за заявою одного з батьків. З 14 березня 2022 року в деяких областях України відновлено освітній процес.

Наказом МОН України від 7 березня 2022 року № 235 «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» визначено коло невідкладних заходів, яких мають ужити керівники закладів фахової передвищої, вищої освіти щодо забезпечення захисту учасників освітнього процесу, працівників і майна закладів освіти в разі потреби здійснити евакуацію учасників освітнього процесу та працівників у безпечні місця. Також урегульовано питання щодо забезпечення особливих умов навчання (встановлення індивідуального графіка навчання, надання академічної відпустки тощо) для тих здобувачів освіти, які перебувають у лавах ЗСУ або в підрозділах територіальної оборони, здійснюють волонтерську діяльність.

Наказом МОН України «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» від 28 березня 2022 р. № 274 врегульовано питання зарахування здобувачів загальної середньої освіти, які вимушені були змінити місце навчання та/або проживання і перебувають в Україні або за її межами. Таких здобувачів освіти зараховують до закладів освіти за заявою, що надає один з батьків до закладів освіти. Передбачено, що здобуття загальної середньої освіти для здобувачів освіти може здійснюватися за будь-якою формою, яку

забезпечує заклад освіти та яка є найбезпечнішою для них.

Крім того, положення наказу додатково стосуються питань оплати праці працівників закладів освіти, а також працевлаштування працівників на вакантні посади в разі подання відповідної заяви.

Міністерство освіти розробило механізм надання заявникам усієї інформації про документи про повну загальну середню освіту, що містяться в Реєстрі документів про освіту Єдиної державної електронної бази з питань освіти. Одним із перших актів, виданих МОН з початку збройної агресії, став наказ «Про звільнення від проходження державної підсумкової атестації учнів, які завершують здобуття початкової та базової загальної середньої освіти, у 2021/2022 навчальному році» від 28 лютого 2022 року № 232.

1 квітня 2022 року наказом МОН України затверджено методичні рекомендації щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року № 290. Структурно методичні рекомендації містять три блоки, а саме: щодо організації освітнього процесу й тривалості навчального року; щодо підсумкового оцінювання; щодо переведення учнів на наступний рік, навчання та видачі документів про здобуття освіти [13].

У положеннях наказу зазначено, що в межах академічної автономії, відповідно до частин третьої та четвертої ст. 10 Закону України «Про повну загальну середню освіту», питання організації освітнього процесу, виконання освітньої програми, навчального плану є внутрішнім питанням кожного закладу загальної середньої освіти, його педагогічної ради та педагогічних працівників. Рекомендовано закладам загальної середньої освіти самостійно визначити день закінчення освітнього процесу.

На рівні інструкційних листів МОН надає роз'яснення та рекомендації щодо оплати праці працівників закладів освіти, зокрема накази: «Про практику застосування трудового законодавства у галузі освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану» від 7 березня 2022 року № 1/3378-22 та «Про оплату праці працівників закладів освіти під час призупинення навчання» від 7 березня 2022 року № 1/3370-22.

Поряд з нормативно-правовим супроводом освітнього процесу в період дії воєнного стану, МОН України зосереджує увагу й на захисті учасників освітнього процесу та найвразливіших категоріях населення від загроз війни. Зокрема, акцентовано на запобіганні торгівлі людьми в умовах військової агресії. Пріоритетом в освітній діяльності закладів освіти щодо запобігання торгівлі людьми є підвищення загального рівня правової свідомості дітей та молоді, формування

навичок безпечної поведінки під час подорожі, у новому місці перебування та вдома, виховання поваги до прав й основних свобод людини.

Війна є складним випробуванням для кожної людини, передусім від її виявів страждають діти. Значна кількість маленьких українців зазнали й продовжують зазнавати як фізичних, так і психологічних травм. Жорстока реальність зумовлює необхідність надати всебічну психологічну підтримку та супровід дітей. Міністерство освіти і науки України констатує, що одним із важливих пріоритетів у діяльності закладів освіти є забезпечення психологічної стійкості учасників освітнього процесу, які страждають від російської воєнної агресії.

Крім того, Міністерство розробило методичні рекомендації «Перша психологічна допомога "Алгоритм дій"». У рекомендаціях зазначено, що війна в Україні стала стресом для всіх учасників освітнього процесу. За таких умов істотно посилюється роль психологічної служби системи освіти, яка має забезпечувати своєчасне й достатнє надання психологічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до завдань освітнього процесу.

Проаналізувавши нормативно-правове забезпечення освітнього процесу в період дії воєнного стану, доходимо висновку, що воно переважно відповідає викликам воєнного часу. Однак кожен наступний день ставить перед державою та народом нові завдання, які слід реалізувати, зокрема і в галузі освіти, оскільки освіта – це наше майбутнє.

Складна гуманітарна ситуація в окремих регіонах України, ведення постійних бойових дій, тимчасова окупація окремих територій, проблеми зі зв'язком ускладнюють, а подеколи унеможливають налагодження освітнього процесу.

Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в державі з першого дня збройної агресії РФ здійснювала основну свою конституційну функцію – законодавчу. Передусім свою увагу парламент концентрував на безпекових питаннях захисту території України від російських загарбників і пріоритетності захисту мирного населення, яке потерпає від війни майже в всіх кутках України.

Верховна Рада України в період активних бойових дій ухвалила низку законів, які регулюють правовідносини в освітній сфері в умовах воєнного стану. Зокрема, 24 березня 2022 року парламент прийняв Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України в сфері освіти» № 2157-IX. Положення прийнятого Закону спрямовано на збереження студентського контингенту, національного інтелектуального потенціалу, стимулювання до навчання в Україні.

Зазначеним нормативно-правовим актом внесені доповнення в закони України «Про повну загальну середню освіту», «Про фахову передвищу освіту» та «Про вищу освіту», якими передбачено звільнення від проходження державної підсумкової атестації здобувачів освіти, які завершують здобуття повної загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році. Визначено, що прийом до закладів фахової передвищої освіти й на навчання для здобуття ступенів молодшого бакалавра, бакалавра й магістра здійснюється в особливому порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади у сфері освіти й науки, без результатів зовнішнього незалежного оцінювання, єдиного вступного іспиту та єдиного фахового вступного випробування.

15 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану», що визначає державні гарантії здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ та забезпечення максимального сприяння створенню безпечного освітнього середовища, організації здобуття освіти, освітнього процесу у формі, найбезпечнішої для життя і здоров'я людей в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану.

Ключовими положеннями прийнятого Закону є посилення державних гарантій здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, зокрема тим, які вимушені були змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від їхнього поточного місця проживання (перебування), на час особливого періоду. Доповнено Закон України «Про освіту» статтею 57-1 про державні гарантії педагогічним і науково-педагогічним працівникам. Цим унормуванням встановлено, що організація освітнього процесу здійснюється в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбезпечнішою для його учасників; збереження місця роботи, середнього заробітку, виплата стипендій та інших виплат, передбачених законодавством; місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчування у разі потреби.

Забезпечення державних гарантій, передбачених частиною першою цієї статті, створення безпечного освітнього середовища, організацію здобуття освіти, освітнього процесу на час особливого періоду в межах компетенції здійснюють: органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військові-цивільні організації, органи місцевого самоврядування, заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їх засновники; громадські об'єднання,

благодійні організації та фізичні особи, які здійснюють благодійну волонтерську діяльність.

Закон встановлює, що в умовах воєнного стану МОН України як центральний орган виконавчої влади у сфері освіти й науки здійснює нормативно-правове забезпечення функціонування системи освіти та науки і має право видавати накази, обов'язкові до виконання на всій території України, з питань створення безпечного освітнього середовища, організації здобуття освіти, освітнього процесу й інших питань у сфері освіти та науки. Дія в часі таких нормативно-правових актів обмежена строком особливого періоду.

14 квітня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до статті 23 Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” щодо відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації деяких категорій громадян». Законом звільнено від призову на військову службу під час мобілізації учнів і викладачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Згідно із внесеними змінами, під час мобілізації призову на військову службу не підлягають: здобувачі професійної, фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти й докторанти, які навчаються за денною або дуальною формами. Не підлягають мобілізації наукові й науково-педагогічні працівники закладів вищої та фахової передвищої освіти, наукових установ, які мають вчене звання або науковий ступінь, і педагогічні працівники закладів професійної освіти, закладів загальної середньої освіти за умови, що вони працюють за основним місцем роботи не менше ніж на 0,75 ставки.

Закон було прийнято з метою «вирівнювання у правах учнів і викладачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти шляхом надання всім зазначеним категоріям рівного права на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, що дасть змогу забезпечити відбудову України шляхом наповнення ринку фахівцями, в тому числі кваліфікованими працівниками» (п. 2 пояснювальної записки до законопроекту) [14].

На розгляд до Верховної Ради України було внесено законодавчі ініціативи, що стосуються питань освіти й науки під час дії правового режиму воєнного стану. Подано проект постанови про звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), Ради Європи, Єврокомісії, Європейського парламенту, Міжнародної морської консультативної організації (ІМКО) та урядів демократичних держав щодо виключення Російської Федерації зі складу держав – членів міжнародних і

європейських конвенцій, денонсації двосторонніх угод між урядами демократичних держав про визнання російських документів про освіту, здобуття наукових ступенів (реєстр № 7263 від 8 квітня 2022 року) [15].

У супровідних документах до проекту постанови зазначено: «Вже понад місяць Україна та її народ героїчно борються з цинічним і повномасштабним вторгненням Російської Федерації, яке супроводжується безпрецедентними за своєю жорстокістю воєнними злочинами і злочинами проти людяності – актами геноциду». Українські парламентарі акцентували на тому, що «освіта і наука, яка толерує вбивства і катування, не може називатися освітою і наукою. Неможливо порушуючи загальновизнані принципи міжнародного права, зберігати право на освіту та розробку інновацій у цивілізованих державах світу. Говорячи “так” академічній спільноті Росії – ви говорите “так” убивствам та терору Росії в Україні».

Крім того, Комітет з питань освіти, науки та інновацій звернувся до парламентів Європейського Союзу й міжнародних організацій. Народні депутати України – члени Комітету з питань освіти, науки та інновацій спільно з Міністерством освіти і науки України, Національною академією України, керівниками майже всіх закладів вищої освіти звернулися до міжнародних організацій з вимогами припинити всі наукові й освітні контакти.

Зокрема, ідеться про вимоги блокувати доступ громадян й установ Російської Федерації до всіх наукометричних баз даних і матеріалів наукових видавництв, подальше фінансування науково-освітніх проектів у межах фондів ЄС на підтримку Російської Федерації та інших країн, які підтримують її діяльність; призупинити участь науковців, студентів й установ з Російської Федерації в чинних програмах міжнародної академічної мобільності; бойкотувати спроби проведення наукових заходів у Російській Федерації тощо.

З огляду на значну кількість здобувачів освіти, які змушені були залишити свої домівки, рятуючи життя, тимчасово виїхали за кордон і не мають доступу до освіти, не можуть реалізувати своє право на освіту в повному обсязі. У Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій напрацьовують звернення до голів освітніх комітетів парламентів країн, у яких перебуває найбільша кількість українських дітей, що виїхали у зв'язку з воєнною агресією з боку РФ, щодо сприяння в ключових питаннях забезпечення освітнього процесу (створення українських освітніх хабів як культурно-освітніх центрів; залучення до роботи в цих хабах українських вчителів, які виїхали за кордон).

У Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону «Про внесення змін до Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» щодо окремих аспектів підготовки кваліфікованих робітників в умовах воєнного стану та відновлення економіки» № 7293 від 18 квітня 2022 року. Законопроєкт розроблено з метою вирішення окремих питань і проблем у системі професійної (професійно-технічної) освіти, що загострилися в умовах воєнного стану.

Запропоновано внести зміни до Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту», якими передбачити низку заходів, пов'язаних зі здобуттям професійної (професійно-технічної) освіти, фінансуванням професійної підготовки кваліфікованих робітників (первинної професійної підготовки, (професійно-технічного) навчання, зокрема перепідготовки чи підвищення кваліфікації робітників) тощо. Передбачено дозволити здобувати професійну (професійно-технічну) освіту без одночасного здобуття повної загальної середньої освіти, яку можна буде здобувати безоплатно в будь-який час упродовж життя за будь-якою формою здобуття освіти; дозволити безоплатно впродовж життя здобувати професійну (професійно-технічну) освіту за іншою (іншими) професією (професіями), за умови наявності підтвердженого страхового стажу не менше ніж два роки, а також за умови наявності вільних місць після зарахування осіб, які безоплатно здобуватимуть професійну (професійно-технічну) освіту вперше, тощо. Аналіз положень законопроєкту засвідчує, що в разі їх прийняття вони діятимуть як у період правового режиму воєнного стану, так і після його завершення, на постійній основі.

Слід констатувати, що держава вживає можливих і необхідних заходів, спрямованих передусім на збереження життя та здоров'я учасників освітнього процесу. Безумовно, освіта, як виховання, у цих складних умовах мають залишатися пріоритетними. Слушно зауважують знані дослідники стосовно того, що освіта, як і життя, здоров'я, є конституційними цінностями, пріоритетами державно-правового розвитку [16–19].

Результати й обговорення

У межах здійсненого дослідження обґрунтовано, що забезпечення конституційного права на освіту, навіть в умовах його правомірного обмеження, є пріоритетним завданням демократичної та соціальної держави.

Аналіз стану законодавчого забезпечення освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану надав можливість виокремити певні здобутки та проблеми, а також напрями й способи їх подолання. Наприклад, правової регламентації потребує питання

дистанційного навчання в українських закладах освіти й отримання документа про повну загальну середню освіту дітьми, які закінчать здобуття повної загальної середньої освіти через 3–4 роки, а нині перебувають за кордоном у зв'язку з військовими діями на території України.

Окремого законодавчого врегулювання потребують права здобувачів вищої освіти, які виїхали за кордон у зв'язку з воєнною агресією з боку РФ. Водночас необхідним є і розроблення належних правових умов для їх повернення. На наше переконання, об'єктивною є потреба у створенні офіційного інформаційного порталу для педагогічних і науково-педагогічних працівників – внутрішніх переселенців з інформацією про наявні вакантні місця в закладах освіти тощо.

Висновки

Вбачається, що на рівні держави слід розробити й ухвалити загальну Концепцію відновлення та розвитку освіти у післявоєнний період, яка стане дорожньою картою налагодження звичного освітнього процесу. Документ має передбачити довгострокові шляхи розвитку освіти й гармонізацію з курсом європейської інтеграції. Під час підготовки такого документа слід урахувувати досвід найкращих світових практик відбудови освітньої сфери в післявоєнний час. З метою напрацювання найефективніших механізмів відновлення освітньої галузі до підготовки майбутньої концепції слід залучити провідних українських й іноземних фахівців.

Водночас, на нашу думку, з метою законодавчого врегулювання нагальних проблем, що постають в освітній галузі під час повномасштабної війни РФ проти України, а також забезпечення освітнього процесу в період дії правового режиму воєнного стану, на законодавчому рівні необхідно розробити й ухвалити низку законодавчих ініціатив, а саме проєкти законів:

– «Про компенсацію освітніх втрат здобувачів освіти в період воєнного стану»;

– «Про державні гарантії працівникам освіти, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або у зоні бойових дій»;

– «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення прав здобувачів вищої освіти, які виїхали за кордон у зв'язку з воєнною агресією з боку РФ»;

– «Про повну загальну середню освіту» щодо врегулювання окремих питань дистанційного навчання в українських закладах освіти й отримання документа про повну загальну середню освіту дітьми, які закінчують здобуття повної загальної середньої освіти через три–чотири роки й нині знаходяться за кордоном у зв'язку з воєнною агресією з боку РФ.

REFERENCES

- [1] Parri, J. (2006). Quality in Higher Education. Management, 2 (11). P. 107-111.
- [2] Wintersteiner W. (2015). Global Citizenship Education. Citizenship Education for Globalizing Societies. Klagenfurt, Salzburg, Vienna. Retrieved from http://www.uniklu.ac.at/frieden/downloads/UnescoBroschüre_engl_Online2_12.pdf.
- [3] Fatkhutdinova O.V. (2018). Scientific and pedagogic internship Higher education institution as a medium for the formation of a new generation of lawyers: Internship proceedings. Sandomierz. (115-118 pp.). (Web of Science).
- [4] Kortukova, T., Kaminska, N., Dei, M., & Blahodarnyi, A. (2020). COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. Cuestiones Políticas, 38, 321-332 Retrieved from <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/34328>. (Web of Science).
- [5] Dzhuska, A., Kaminska, N., & Makarukha, Z. (2021). Modern concept of understanding the human right to life. Wiadomości Lekarskie, 2, 1337-1342. (Scopus).
- [6] Bobrovnik, S. (2019). Forms of Modern Lawmaking in the System of a Theoretical and Applied Paradigm of Law Knowledge. International Journal of Recent Technology and Engineering, 8, 78-82. (Scopus).
- [7] Myshchak, I.M. (2021). Suchasni problemy ta perspektivy udoskonalennia Konstytutsii Ukrainy [Modern problems and perspectives of improving the Constitution of Ukraine]. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, 4, 40-47. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.04.04> [in Ukrainian].
- [8] Kaminska, N. (2022). Deokupatsiia yak instrument vidnovlennia terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy: zahalnoteoretychna kharakterystyka ta tendentsii zakonotvorchosti [Deoccupation as instruments for the restoration of the territorial integrity of Ukraine: general theoretical characteristic and tendencies of legislative drafting]. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1, 50-69. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.01.06> [in Ukrainian].
- [9] Kopylenko, O. (Ed.). (2020). Pravovi pytannia deokupatsii ta reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy [Legal issues of deoccupation and reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine]. Biuleten monitorynhgu zakonodavstva Ukrainy, Bulletin of Monitoring of Legislation of Ukraine, 8, 309 [in Ukrainian].
- [10] Zakon Ukrainy "Konstytutsiia Ukrainy" vid 28 cherv. 1996 r. No 254k/96vr [Law of Ukraine "Constitution of Ukraine" from June 28, 1996, No 254k/96vr. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
- [11] V YUNISEF poperedyly pro ryzyky torhgvli liudmy dla ditei z Ukrainy, yaki tikaiut vid viiny [UNICEF has warned about the risks of human trafficking for children fleeing the war in Ukraine]. Retrieved from <https://www.unian.ua> [in Ukrainian].
- [12] Richnyi zvit Natsionalnogo ahgenstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity za 2021 rik [Annual Report of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education for 2021]. Retrieved from <https://naga.gov.ua> [in Ukrainian].
- [13] Metodychni rekomendatsii MON Ukrainy "Persha psykholohichna dopomoha. Alhorytm dii" vid 4 kvit. 2022 r. № 1/3872-22 [Methodical recommendations of the Ministry of Education and Science of Ukraine "First aid. Algorithm of actions" from April 4, 2022, No 1. Retrieved from <https://mon.gov.ua> [in Ukrainian].
- [14] Pro vnesennia zmin do statti 23 Zakonu Ukrainy "Pro mobilizatsiinu pidgotovku ta mobilizatsiiu" shchodo vidstrochky vid pryzovu na viiskovu sluzhbu pid chas mobilizatsii deiakykh katehgorii hromadian»: poyasniuvalna zapyska do projektu Zakonu Ukrainy [On Amendments to Article 23 of the Law of Ukraine "On Mobilization Training and Mobilization" on Deferment from Conscription during the Mobilization of Certain Categories of Citizens ": explanatory note to the draft Law of Ukraine]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
- [15] Proekt Postanovy pro zvernennia Verkhovnoi Rady Ukrainy do Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, Orhanizatsii Obiednanykh Natsii z pytan osvity, nauky ta kultury (YUNESKO), Rady Yevropy, Yevropeyskoi Komisii, yevropeyskoho parlamentu, Mizhnarodnoi morskoi konsultativnoi orhanizatsii (IMKO) ta uriadiv demokratychnykh derzhav svitu shchodo vyklyuchennia Rosiiskoi Federatsii zi skladu derzhav-chleniv mizhnarodnykh i yevropeyskykh konventsii, denonsatsii dvostoronnikh uhod mizh uriadamy demokratychnykh derzhav pro vyznannia rosiiskykh dokumentiv pro osvitu, zdobuttia naukovykh stupeniv (vid 8 kvit. 2022 r. reyestr № 7263) [Draft Resolution on the Address of the Verkhovna Rada of Ukraine to the United Nations, the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), the Council of Europe, the European Commission, the European Parliament, the International Maritime Consultative Organization (IMCO) and the Governments of Democracies on the exclusion of the Russian Federation from the member states of international and European conventions, denunciation of bilateral agreements between the governments of democratic states on the recognition of Russian educational documents, obtaining scientific degrees (from April 8, 2022, register No 7263). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
- [16] Gryshova, I., Tielkiniena, T., & Guliyeva, A. (2018). Lobbying for Public Interests as a Democratic Social Leadership Factor for Reforming Legislation. Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics. International Conference "Entrepreneurial and Sustainable Academic Leadership" (ESAL2018). Springer Nature Switzerland AG. (pp. 481-491). (Scopus)
- [17] Bukhanevych, O.M., Kuznichenko, S.O., & Mernik, A.M. (2021). Zarubizhnyi dosvid konstytutsiino-pravovoho rehuliuвання obmezhenia prav liudyny v umovakh nadzvychaynoho ta voennoho staniv [Foreign experience

in constitutional and legal regulation of restrictions on human rights in conditions of emergency and martial law]. *Visnyk NaPrN Ukrainy, Journal NALSU*, 2, 55-65. DOI: 10.37635/jnalsu.28(2).2021.55-65. (Scopus). [in Ukrainian].

- [18] Shaptala, N., Kaminska, N., Kalynovskyi, B., Ivanochko, I., & Kulyk, T. (2020). Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 23 (2). Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/Constitutionalism-as-a-philosophical-and-legal-category-and-a-socio-political-phenomenon-1544-0044-23-2-464.pdf>. (Scopus).
- [19] Zarosylo, V., Zarosylo, V., Korostashivets, J., Bortnyk, N., & Parpan, U. (2018). The Philosophy of Legal Education in Contemporary Ukraine: Worldview Basic. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 8 (38). DOI: [https://doi.org/10.14505/jlarle.v9.8\(38\).41](https://doi.org/10.14505/jlarle.v9.8(38).41). (Web of Science).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Parri J. Quality in Higher Education. *Management*. 2006. No 2 (11). P. 107–111.
- [2] Wintersteiner W. Global Citizenship Education. Citizenship Education for Globalizing Societies. Klagenfurt, Salzburg, Vienna. 2015. P. 52. Retrieved from http://www.uniklu.ac.at/frieden/downloads/UnescoBroschure_engl_Online2_12.pdf.
- [3] Fatkhutdinova O.V. Scientific and pedagogic internship Higher education institution as a medium for the formation of a new generation of lawyers: Internship proceedings. *Sandomierz*. 2018. P. 115–118. (Web of Science).
- [4] Kortukova T., Kaminska N., Dei M., Blahodarnyi A. COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Políticas*. 2020. Vol. 38. P. 321–332. Retrieved from <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/34328>. (Web of Science).
- [5] Dzhuska A., Kaminska N., Makarukha Z. Modern concept of understanding the human right to life. *Wiadomości Lekarskie*. 2021. Vol. LXXII. No 2. P. 1337–1342. (Scopus).
- [6] Bobrovnik S. Forms of Modern Lawmaking in the System of a Theoretical and Applied Paradigm of Law Knowledge. *International Journal of Recent Technology and Engineering*. 2019. Vol. 8 Issue-4S. P. 78–82. (Scopus).
- [7] Мищак І. М. Сучасні проблеми та перспективи удосконалення Конституції України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 4. С. 40–47. URL: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.04.04>.
- [8] Камінська Н. В. Деокупація як інструмент відновлення територіальної цілісності України: загальнотеоретична характеристика та тенденції законотворчості. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 1. С. 50–69. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.01.06>.
- [9] Правові питання деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Бюлетень моніторингу законодавства України*. 2020. Вип. 8. 309 с.
- [10] Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
- [11] В ЮНІСЕФ попередили про ризики торгівлі людьми для дітей з України, які тікають від війни. URL: <https://www.unian.ua>.
- [12] Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2021 рік. URL: <https://naga.gov.ua>.
- [13] Перша психологічна допомога. Алгоритм дій : метод. рек. МОН України від 4 квіт. 2022 р. № 1/3872-22. URL: <https://mon.gov.ua>.
- [14] Про внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації деяких категорій громадян : пояснювальна записка до проекту Закону України. URL: <https://itd.rada.gov.ua>.
- [15] Проект Постанови про звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), Ради Європи, Європейської Комісії, європейського парламенту, Міжнародної морської консультативної організації (ІМКО) та урядів демократичних держав світу щодо виключення Російської Федерації зі складу держав-членів міжнародних і європейських конвенцій, денонсації двосторонніх угод між урядами демократичних держав про визнання російських документів про освіту, здобуття наукових ступенів (реєстр № 7263 від 08.04.2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua>.
- [16] Gryshova I., Tielkinien T., Guliyeva A. Lobbying for Public Interests as a Democratic Social Leadership Factor for Reforming Legislation. Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics. 2018 Prague Institute for Qualification Enhancement (PRIZK) International Conference "Entrepreneurial and Sustainable Academic Leadership" (ESAL2018). Springer Nature Switzerland AG. 2019. P. 481–491. (Scopus)
- [17] Буханевич О. М., Кузнichenko С. О., Мерник А. М. Зарубіжний досвід конституційно-правового регулювання обмеження прав людини в умовах надзвичайного та воєнного станів. *Вісник НаПрН України*. 2021. № 2. С. 55–65. DOI: 10.37635/jnalsu.28(2).2021.55-65. (Scopus).
- [18] Shaptala N., Kaminska N., Kalynovskyi B., Ivanochko I., Kulyk T. Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23. Issue 2. Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/Constitutionalism-as-a-philosophical-and-legal-category-and-a-socio-political-phenomenon-1544-0044-23-2-464.pdf>. (Scopus).

- [19] Zarosylo V., Zarosylo V., Korostashivets J., Bortnyk N., Parpan U. The Philosophy of Legal Education in Contemporary Ukraine: Worldview Basic. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2018. Vol. IX. Issue 8 (38). DOI: [https://doi.org/10.14505//jarle.v9.8\(38\).41](https://doi.org/10.14505//jarle.v9.8(38).41). (Web of Science).

Стаття надійшла до редколегії 20.04.2022

Orzhakhovska A. – Ph.D in Law, Deputy head of the Department of Theories and Practice of Legislative Action of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2490-5889>

Actual Problems of Legislative Support of the Educational Process in the Conditions of the Legal Regime of Martial Law

Topicality. Due to the imposition of martial law in Ukraine, some constitutional rights and freedoms of man and citizen may be temporarily restricted. In these conditions and in order to ensure the effective operation of military-civil administrations formed on the territory of Ukraine, it is possible to temporarily restrict the right to education, which is one of the fundamental human and civil rights protected and guaranteed by the state. **The purpose of the article** is to study the state of regulatory and legal support of the constitutional right of citizens to education and the organization of the educational process under the legal regime of martial law. This goal necessitated the implementation of a number of research tasks, including, in particular, the analysis of regulatory and legal regulation of the educational process in martial law; development of a number of legislative proposals to ensure access to educational services for students in modern conditions. **The methodological basis of the article** is a holistic and coherent system of methods, which allowed to properly analyze the subject of research. These are, in particular, dialectical, systemic, structural-functional, formal-legal, prognostic and other methods. The theoretical basis of the proposed publication were the works of domestic scholars on ensuring the right to education and access to education, current regulations governing the provision of the educational process under the legal regime of martial law. **The scientific novelty of the publication** is that on the basis of the analysis a number of areas of regulatory and legal regulation and organization of the educational process under martial law, ways to solve existing problems in this area. It is emphasized that ensuring the constitutional right to education, even in the conditions of its lawful restriction, is a priority of a democratic and social state. **Conclusions.** In order to regulate the most acute problems in the field of education during the full-scale war waged by Russia against Ukraine, as well as to ensure the educational process during the martial law regime, a number of legislative initiatives need to be adopted at the Ukrainian parliament. access to education by students who are temporarily displaced. **Practical significance.** Along with urgent legislative initiatives, the consideration and adoption of which is the responsibility of the parliament, there is also an objective need to create an official information portal for pedagogical and scientific-pedagogical workers - internally displaced persons with information about available vacancies in educational institutions, etc.

Keywords: right to education; provision of educational process; access to education; martial law; student; aggression.